

KONTINUITETI I DISKONTINUITETI HRVATSKE POLITIČKE POVIJESTI U XX. STOLJEĆU

MARIJAN MATICKA

Dvadeseto stoljeće, pa i hrvatsko XX. stoljeće, bilo je izuzetno po događajima, zbivanjima, pojavama. Označiti kao početnu točku razmatranja položaj hrvatskih zemalja u Austro-Ugarskoj monarhiji uoči Prvog svjetskog rata, a kao krajnju uspostavu i postojanje samostalne, međunarodno priznate hrvatske države, znači zapravo analizirati zbivanja kroz približno 80 godina. Dakle, zbivanja u pet državnih ustroja i dva globalna gospodarsko-politička sustava sa njihovim konkretnim inačicama i u tri ratne situacije od kojih su dvije bile svjetskih razmjera. Najznačajnije hrvatske političke ličnosti XX. stoljeća od Ante Trumbića (1864.-1938.), Frana Supila (1870.-1917.), Stjepana Radića (1871.-1928.), Svetozara Pribićevića (1875.-1936.), Vladka Mačeka (1879.-1964.) preko Ante Pavelića (1889.-1959.), Josipa Broza Tita (1892.-1980.), Andrije Hebranga (1889.-1949.), Vladimira Bakarića (1912.-1983.) do Franje Tuđmana (1922.-1999.) kao stvaratelji i /ili/ nositelji jasno određenih idejno-političkih programa uglavnom su imali priliku i za njihovo praktično ostvarenje. Ostaje, dakako, pitanje što u tom konglomeratu događaja i događanja, ubrzanih promjena, na neki način kaosu zbivanja, označiti kao povijesne kontinuitete odnosno diskontinuitete. Radi se, dakle, samo o pokušaju da se u kaotičnu političku povijesnu scenu, za historiografsko razmatranje uglavnom najpodesniju, uvede određena sredenost, daju neka objašnjenja ili otkriju neke od silnica povijesnih kretanja, silnica povijesnog dugog trajanja, koje se kroz razne mogućnosti, ali uglavnom svijesnom ljudskom djelatnošću, obilježenoj napose osobnošću pojedinica, probijaju na površinu povijesnog trajanja.¹ Valja također reći da je, stavlajući naglasak na neke odabrane činjenice, jednostavne ili složene, učinjen izbor, koji uvažavajući postojeće historiografsko znanje nastoji biti objektivniji, ali ponuđena objašnjenja i argumentacija mogu, dakako, biti prijeporna. Ovom je prigodom, zaobilazeći ipak složenost i najuže shvaćene političke povijesti, u središtu pozornosti, ponešto jednostrano, postavljeno samo pitanje hrvatske državnosti.

---

1) U hrvatskoj je historiografiji velik broj monografija odnosno rasprava i članaka o pojedinim pitanjima i problemima iz hrvatske političke povijesti XX. stoljeća, napose za razdoblje do sredine stoljeća. Postoje i pregledni radovi cijeloga razdoblja, pa i tzv. prethodne sinteze. Ovom prigodom navodim: Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.)*, Hrvatske pogled, Zagreb 1998.; Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999. Knjige sadrže opsežne preglede literature.

Hrvatske prilike na početku XX. stoljeća sa stajališta realiziranja hrvatske državnosti bile su izrazito nepovoljne. Hrvatska i Slavonija, sa Hrvatskim saborom kao virtualnim nositeljem državnosti cijele Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, nalazile su se sa nekim posebno iskazanim pravima u ugarskom dijelu Dvojne monarhije, a Dalmacija i Istra sa drugačijim statusom u austrijskom dijelu. Međimurje, Baranja i Bačka dijelovi su ugarskih županija. Pitanje Bosne i Hercegovine, zajedničke krunovinske zemlje Austro-Ugarske, dodatno je usložnjavalo pitanje o jedinstvu hrvatskih zemalja i zahtijeva, zapravo, posebno analiziranje i izlaganje.

Dakako, nije tek XX. stoljeće otvorilo pitanje ujedinjenja pojednostavljeno rečeno Hrvatske i Slavonije sa Dalmacijom, pa Istrom. Početak Prvoga svjetskog rata, a zatim njegov tijek, ukazao je na realnije mogućnosti rješavanja tog pitanje. Postojala su dva osnovna koncepta. Prva se zamisao temeljila na objedinjavanju hrvatskih zemalja, a zatim i ostalih južnoslavenskih područja u jednu cjelinu unutar Monarhije. Druga je zamisao tražila ujedinjenje hrvatskih zemalja, a zatim i ostalih južnoslavenskih zemalja, izvan Monarhije. S. Radić i S. Pribičević u ratnim godinama najprije su zastupali zamisli o očuvanju i kontinuitetu Monarhije, rješavju hrvatskog pitanja unutar nje. A. Trumbić i F. Supilo zalagali su se za diskontinuitet, rušenje Monarhije i rješavanje hrvatskog pitanja izvan njezinih granica. Svi su tada bili na stajalištu kontinuiteta hrvatske državnosti. Naravno, konačna rješenja nisu ovisila samo, pa ni najvećim dijelom, o političkim zamislima hrvatskih političara, ali su te zamisli bile prisutne, sudjelovale su u složenom međunarodnom naporu stvaranja nove europske političke karte.

Napokon, Hrvatski sabor 29. X. 1918., nazivajući se Hrvatskim državnim saborom, usvojio je jednoglasno, u Pribičeвиćevoj formulaciji zaključak da se “svi dosadašnji državno-pravni odnošaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane, razrešavaju”. Istodobno proglašena je nezavisna država, ali i njezino moguće uključenje u širu južnoslavensku zajednicu. Naime, “Dalmacija, Hrvatska, Slavonija sa Rijekom proglašuju se nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi”.² A, da ne bi bilo zabune, S. Pribičević je objašnjavao: “Prema tome Dalmacija i Hrvatska i Slavonija zajedno sa Rijekom proglašuju se i prema Austriji i prema Ugarskoj za nezavisnu državu, ali pošto u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji živi samo jedan dio velikoga našega naroda, izjavljuje odmah hrvatski sabor ovim prešnim predlogom, da je Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija zajedno s Rijekom voljna stupiti u zajedničku potpuno suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba”, a ona, “u smislu ovoga predloga, ima da se (...) protegne na čitavom našem teritoriju od Soče tamo do Soluna”.³

Bila je to podloga za stvaranje zajedničke države. Diskontinuitet, prekid veza sa Ugarskom i Austrijom podržavale su sve važnije hrvatske političke skupine. Ali nisu svi odbacivali kontinuitet hrvatske državnosti. No, ubrzano i neprestano se stvaraju nove okolnosti i novi zapleti. Talijanska vojska, kao saveznička okupacijska sila, nastoji zauzeti sve istočnojadranske, dalmatinske i istarske prostore, koji su joj bili obećani Londonskim

---

2) *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914.-1919.*, sabrao ih Ferdo Šišić, Zagreb 1920., 195,196

3) Isto, 198

ugovorom. Tako, 1. prosinca 1918. započinje ustroj zajedničke države u kojem dominira koncept državnog centralizma i nacionalnog, jugoslavenskog, unitarizma koji je bio za srbijansku, pašičevsku, političku praksu prihvatljiv jedino kao velikosrpski hegemonizam, dakle, svakako, negacija hrvatskoga državnog kontinuiteta.

Radić je, međutim, ostao na stajalištu hrvatskoga državnog kontinuiteta i, zbog toga, godine 1919. i 1920. najvećim je dijelom proveo u zatvoru. Na izborima za Ustavotvornu skupštinu Kraljevstva SHS dobio je više od 50% podrške glasača u Hrvatskoj i Slavoniji (Banska Hrvatska). U Ustavotvornu skupštinu poslanici HRSS nisu ušli, a iz nje su pred izglasavanje ustava, izašle i sve ostale političke grupacije hrvatskog predznaka. Nisu bili nazočni ni komunisti. Nositelji Vidovdanskog ustava i državne centralizacije su Pašićeva Narodna radikalna stranka i Pribičevićeva Jugoslavenska demokratska stranka. Zagovornici rješavanja hrvatskog pitanja izvan Monarhije iz vremena početaka Prvoga svjetskog rata, teško da bi u usvojenim rješenjima mogli naći kontinuitet svojih početnih ideja. F. Supilo već je, razočaran političkim igrama, nekoliko godina mrtav, a A. Trumbić, još uvijek vjerujući u mogućnost jugoslavenske države, ali glasajući protiv prihvaćanja Vidovdanskog ustava daje crnu prognozu: "Kakav je ovaj Ustav? U njemu nema osnovne državničke misli, koja ima da bude trajna osnovica našeg državnog života. Ta osnovica zamjenjena je tendencijom, koja teži da se učešće naroda u javnom životu učini iluzornim i da se jednom birokratsko centralističkom sistemu uredi vlast nad narodom.(...) Ovaj Ustav će još jače zaoštriti plemenske sporove, koji su danas više zaoštreni nego ikada pod Austro-Ugarskom. To je najoštrija osuda režima, koji da ovakve rezultate (...)."4

Istodobno S. Radić prihvaća samo međunarodno priznati teritorij Srba, Hrvata i Slovenaca, a u Ustavu Neutralne seljačke republike Hrvatske piše da je ona "živi organ velike čovječanske zajednice koja se polagano, ali sigurno, pretvara u veliku svjetsku saveznu republiku. K toj čovječanskoj zajednici pristupa republika Hrvatska ili sporazumno sa Slovenijom, sa Srbijom i s Bugarskom, kao ravnopravni član jugoslavenske savezne republike, ili posve samostalno i direktno kao član Saveza Naroda".5

Dogodilo se tako, da je, u trenutku kada se veći dio hrvatskih prostora (osim Rapalskim ugovorom otkinute Istre, Cresa, Lošinja, Zadra, Lastova, Palagruže i, kasnije, Rijeke) našao unutar jedinstvenih granica, Vidovdanskim ustavom nametnut centralistički državni koncept koji je grubo i radikalno prekinuo kontinuitet hrvatske državnosti. No, ipak ostaje politika kontinuiranog traženja rješenja za ostvaranje hrvatskog teritorijalnog integriteta i državnosti, problema opet poznatog kao hrvatsko pitanje.

Tako, kada i S. Radić 1925., nakon zapadnoeuropske i moskovske epizode 1923. i 1924., sklapa, u potpunom diskontinuitetu sa svojim dotadašnjim shvaćanjima i aktivnostima, sporazum s N. Pašićem i priznaje Vidovdanski ustav i sve što iz toga proizilazi, A. Trumbić s Ivanom Lorkovićem, može se reći, na crti naglašenog očuvanja kontinuiteta nacionalno-teritorijalnih hrvatskih posebnosti osniva Hrvatsku federalističku seljačku stranku. A S. Pribičević, gurnut u opozicijske redove, u prilici je s drugačijih motrišta razmatrati domete državnog centralizma i jugoslavenskog unitarizma kojih je bio glavni protagonist.

Stvaranje Seljačko-demokratske koalicije 1927., na neki način ponovo uspostavlja prekinute kontinuitete u središnjim hrvatskim političkim redovima. Najznačajnije hrvatske političke grupacije, uključujući sada i one koje veļinski okupljaju i prečansko srpsko stanovništvo, ponovo su na okupu i traže zajednički izlaz iz neprilika koje su, jednu od

4) Usp. Ferdo Ćulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. 1., Zagreb 1961., 349.

5) Stjepan Radić, *Politički spisi*, uredio Z. Kulundžić, Zagreb 1971., 388.

kulminacijskih točaka dosegle u skupštinskom atentatu 1928. godine i, zatim, Radićevoj smrti. Načelno je izlaz naznačen u poznatoj sintagmi zagrebačkih punktacija iz 1932. godine o povratku na 1918. godinu. Dakle u negiranju svih diskontinuitetnih pojava koje su se u međuvremenu dogodile u odnosu na problem hrvatske državnosti. No, tek poslije smrti Aleksandra I. Karađorđevića otpočinju konkretniji pregovori o rješavanju hrvatskog pitanja. Dakako, Milan Stojadinović, pripadnik radikalne političke grupacije, ne prihvaća narušavanje kontinuiteta državnog centralizma, već pristaje samo na pronalaženje njegovih inačica. Točno utvrđeni hrvatski teritorij i čvrsto određene nadležnosti neprihvatljivi su njemu kao i političkoj grupaciji koju zastupa. Sporazum između Dragiše Cvetkovića i V. Mačeka o Banovini Hrvatskoj sklopljen je u sjeni već prisutnog novog europskog ratnog sukoba. V. Maček tvrdi da su rješenje privremena. Osim hrvatskih teritorija uključenih u Kraljevinu Italiju, na okupu su nekadašnja Banska Hrvatska, Dalmacija, doduše ne iz 1918. već samo do bokokotorskog zaljeva, dijelovi Bosne i Hercegovine sa pretežitim hrvatskim stanovništvom. Ostala su otvorena pitanja još nekih dijelova Bosne, Baranje, dijelova Bačke. Uspostavljen je Hrvatski sabor, ban, određeni autonomni poslovi i financije za njihovo obavljanje. Najmanje što se može zaključiti jest da je bio otvoren proces praktičke uspostave hrvatske državnosti. No, sve je suviše kratko trajalo da bi se oblikovalo konačno rješenje, ali i dovoljno dugo da bi se pokazali otpori postignutom. Izbori za novu Narodnu skupštinu, ali ni za Hrvatski sabor nisu održani.

Uspostava Banovine Hrvatske i izbijanje Drugoga svjetskog rata na europskom prostoru bili su gotovo istodobni događaji. Kraljevina Jugoslavija, zajedno s Banovinom Hrvatskom, pokušala se njihati u politici neutralnosti između naklonosti prema V. Britaniji i čeličnog zagrljaja osovinskih sila oblikovanog kao pritisak za pristupanje Trojnom paktu. Pristupanje Trojnom paktu za V. Mačeka je značilo izbjegavanje onog najgoreg što jedan narod može zadesiti, tj. rata. Ali, rat nije izbjegnuto.

Hrvatska politika i njeni akteri ponovo su se našli u prilici da u kovitlacu međunarodnog ratnog sukobljavanja rješavaju pitanja hrvatske državnosti. V. Maček je odbio proglasiti neovisnu hrvatsku državu unutar osovinskog sustava. S uvjerenjem da dok se veliku tuku mali se moraju skloniti, nositelj hrvatske političke opcije koja je dotada bez sumnje imala najrašireniju podršku stanovništva, ne želi svojevrijedno prekinuti kontinuitet postignutog i, opredjeljujući se za politiku čekanja, zapravo napušta političku scenu i prepušta je marginalnim političkim skupinama - ustašama i komunistima. HSS-ovsko mirotvorstvo ustupilo je pred revolucionarnim opredjeljenjima sa pretežito nacionalističkim odnosno klasnim predznakom.

Država proglašena 10. travnja 1941. pojavljuje se tako kao diskontinuitet u odnosu na dotadašnje osnovne crte hrvatskih političkih opredjeljenja, pa i težnji hrvatskog naroda za samostalnom državom. Već i proklamacijski akt o proglašenju poziva se na volju vanjskog činitelja pa je očito i njezin opstanak bio vezan uz sudbinu tog saveznika. Granice su joj utvrđene tako da su obuhvatile Bosnu i Hercegovinu do nekadašnjih austrougarsko-srpskih odnosno crnogorskih međa, ali joj je otkinuto Međimurje i hrvatski dalmatinski prostori. Rimski ugovori iz svibnja 1941. sveli su hrvatsku jadransku obalu na podvelebitsko i podbiokovsko te dubrovačko područje do Cavtata. Od otoka preostali su samo Pag, Hvar i Brač. Hrvatsko jadransko more zauzela je talijanska imperijalna sila i zadržala ga do rujna 1943. Njemački poraz i potpuna kapitulacija značili su za ustašku hrvatsku državu, potpuno uklopljenu u njemački novi poredak i sve ono što je on podrazumijevao, bezuvjetni kraj.

Istodobno komunistička je djelatnost bila usmjerena, u skladu s političkom zamisli

koja je još sredinom 30-tih godina odbacila političku strategiju razbijanja jugoslavenske državne zajednice, na očuvanje Jugoslavije. Osnovno je pri tome bilo zadržavanje kontinuiteta međunarodnog postojanja jugoslavenske države, ali uz mijenjanje bitnih sadržajnih elemenata unutrašnjeg ustroja. Dakle, međunarodni kontinuitet, a unutrašnji diskontinuitet, poglavito s obzirom na socijalna i klasna određenja. Odluke AVNOJ-a iz 1943. uvode i federalistički koncept državne organizacije koji je u teritorijalnom, a napose u sadržajnom smislu u diskontinuitetu sa promjenama započetim u Jugoslaviji stvaranjem Banovine Hrvatske. Banovina je zapravo zaboravljena. Najzad, ban Banovine Hrvatske Ivan Šubašić, doduše kao čelnik kraljevske vlade, sklapa u lipnju 1944. sporazum sa Josipom Brozom Titom kojim priznaje započeti avnojski preustroj. A, A. Hebrang, sekretar CK KPH, hrvatsku partizansku državu, koja je u svibnju 1944. na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom, dobivala završne oblike suprotavlja samo ustaškoj državi. "Slobodna se Hrvatska ni jednog dana, ni jedno časa nije pomirila sa fašističkom okupacijom. Hrvatski narod u postojanju NDH nije nikada gledao ostvarenje svoje nacionalne slobode i svoju narodnu državu. Slobodarska je Hrvatska primila NDH kao nasilnu fašističku tvorevinu i tamnicu naroda. (...) Današnji dan, drugovi, pretstavljat će zlatnu stranicu u historiji Hrvata. Danas nastaje slobodna Federativna Država Hrvatska, ali danas isto tako kuca posmrtno zvono fašističkoj tvorevini NDH."⁶

Odlukom Drugoga zasjedanja AVNOJ-a o uspostavi federalne jedinice Bosne i Hercegovine u granicama iz doba Berlinskoga kongresa (1878.) uveliko su bile određene i nove hrvatske granice. Unutar njih sada se nalaze i hrvatska područja izgubljena Rapalskim ugovorom, iako je za međunarodno priznanje tih promjena valjalo pričekati do 1947. i zaključenja mirovnog ugovora sa Italijom, odnosno , za neka istarska područja, do Londonskog memoranduma iz 1954. i Osimskih sporazuma iz 1975.

No, razgraničenje hrvatskih prostora unutar jugoslavenske države nije ipak bilo sasvim jednostavno, napose u području Baranje, Bačke i Srijema. Bilo je i nekih pojava koje su, pozivajući se na povijesne osobitosti, pa čak i u ime povijesnog kontinuiteta tendirale ponovnom izrazitom mrvljenju hrvatskih prostora. Zanimljivo je upozoriti da je u raspravi o ustavu FNRJ 1946. godine, vladin izvjestitelj, a bio je to Milovan Đilas, odbacio prijedloge o uspostavljanju Dalmacije kao autonomne oblasti, pa i posebne republike. "Isto tako došao je predlog da bi Dalmacija trebalo da bude ili posebna oblast ili čak republika. Moram da kažem da je ovaj predlog, prema današnjim uslovima, reakcionaran i da ne odgovara pravnim odnosima. Mi ne postavljamo federaciju ni na kakvim drugim osnovama nego na osnovi nacionaliteta. Može li netko kazati za Dalmatince da su nešto drugo nego ostali Hrvati?"⁷

Uspostavom teritorija NRH i ustavima NRH odnosno SRH, njezinim državnim određenjima u ustavima FNRJ odnosno SFRJ i ustavima NRH odnosno SRH postignuto je objedinjavanje državnog teritorija i nadležnosti, dakako ne svih. Hrvatski sabor, vlada, ministarstva itd. djeluju u skladu s opredjeljenjima i pod hegemonijom komunista. Unutar postojeće prakse dešavali su se iskoraci, npr. hrvatski iskorak 1971. kada su neka proklamirana načela o republičkoj državnosti i nacionalnim pravima iskušavana u njihovom stvarnom značenju. Ustavi SFRJ i SRH iz 1974. bili su osnovica koja je poslije

---

6) *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, Zbornik dokumenata 1944. (od 1. siječnja do 9. svibnja), Zagreb 1970., 604, 606.

7) *Zasjedanje Ustavotvorne skupštine*, 29. novembar 1945. - 1. februar 1946., Stenografske beleške, Beograd bez god. izdanja, 187.

višestranačkih izbora 1990. i poslije referendumskog izjašnjanja 1991. omogućila međunarodno priznanje Republike Hrvatske 1992. Međutim, za očuvanje postojećih, avnojevskih hrvatskih granica, samostalna hrvatska država morala je ipak voditi Domovinski rat protiv velikosrpski opredijeljene JNA i dijela pobunjenog srpskog stanovništva u Hrvatskoj. A, zatim, još ulagati i znatne diplomatske napore i pokazati mnogo mudrosti i strpljivosti u reintegriranju neosporno hrvatskih područja.

Prema tome, nastojanja oko teritorijalnog integriteta i državnog ustroja hrvatskoga nacionalnog bića kroz čitavo XX. stoljeće imaju neprekinuti kontinuitet. Odgovore koje su na otvorene probleme i pitanja nudile pojedine političke osobe i grupacije, praktička rješenja koja su u različitim povijesnim okolnostima oblikovana, elementi su dakle diskontinuiteta u kontinuitetu procesa stvaranja samostalne i međunarodno priznate hrvatske države.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LII
ZAGREB 1999.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LII, str.1-250, Zagreb 1999.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky